Magyarics Tamás

Az Egyesült Államok, Kína és Oroszország a 21. század elején: stratégiai partnerség, stratégiai versengés és ellensúlyozás

A hidegháború lezárulásával értelemszerűen a nagyhatalmi kapcsolatok is számos tekintetben átalakultak. A korábban az Egyesült Államok melletti másik szuperhatalom, a Szovjetunió 1991 végén megszűnt létezni, jelentős nagyságú és stratégiai fontosságú területeket vesztett, melyek közül Ukrajnát kell kiemelni, és az utódállam, Oroszország több tekintetben is egy regionális hatalom (középhatalom) szintjére süllyedt. Nagyhatalmi státuszát elsősorban geopolitikai fontosságának, valamint nukleáris arzenáljának köszönhette, továbbá annak a kiterjedt diplomáciai és politikai hálózatrendszernek, amelyet még a szovjetek építettek ki Kelet-Ázsiától kezdve Afrikán át Latin-Amerikáig. A sikeres külpolitikától elválaszthatatlan erős és stabil belső adottságok közül gyakorlatilag az összes gazdasági mutatót tekintve még a korábbiaknál is jobban lemaradt az Egyesült Államok mögött. Az orosz gazdaság az 1990-es években az amerikai egytizedét is alig érte el (egy időben még Hollandia GDP-je is magasabb volt Oroszországénál), a népesség az amerikai felére, az évtized végére 146 millióra olvadt, és a népességfogyás megállíthatatlannak bizonyult, egy évtized alatt mindössze alig valamivel több, mint 11 milliárd dollárnyi működő tőke áramlott az országba (Kínába ez alatt az időszak alatt 350 milliárd, és Magyarországra is több tőke érkezett, mint Oroszországba), és a kedvezőtlen adatokat még hosszan lehetne sorolni. Az ország presztízse a mélyponton állt, melyen nem javított az Oroszország megteremtésében kulcsszerepet játszó Borisz Jelcin elnök alkalmankénti kiszámíthatatlan magatartása a stratégiai kérdésektől kezdve a mindennapi érintkezésekig. Így, többek közt, „vörös vonalakat" állapított meg a NATO keleti terjeszkedése előtt, hogy aztán váratlanul feladja azokat minden látható ellenszolgáltatás nélkül. Az is igaz, hogy nagyon gyenge pozícióból tárgyalt részben a már érintőlegesen említett belpolitikai nehézségek miatt, s így nem tudta hatékonyan érvényesíteni a már ekkor elméletileg, de később gyakorlatilag is jelen lévő kül- és biztonságpolitikai stratégiát: a Nyugat megosztását.

Moszkva a közép- és kelet-európai gyarmatbirodalma elvesztése után a rendelkezésére álló – nem katonai – eszközöket nyíltan és kevésbé nyíltan arra próbálja felhasználni, hogy megbontsa a Nyugat egységét: egy egy hangon beszélő és egységesen cselekvő atlanti közösség az orosz stratégák számára az egyik legrosszabb forgatókönyv az országuk számára. A megosztási törekvések több szinten érzékelhetők. Európán belül az egységes európai energiapiac létrejöttének megakadályozásától kezdve pénzügyi és gazdasági kulcspozíciók elfoglalásán át egészen addig, hogy egyes közép- és kelet-európai államokat az azokban működő szélsőséges csoportok burkolt támogatásával diszkreditáljanak az EU-n belül. Így, többek közt, az orosz kormánypolitika végrehajtójaként működő Gazprom komoly küzdelmet folytat az 1990-es évek óta

(nem is eredménytelenül) annak érdekében, hogy több európai állam kétoldalú megállapodásokat kössön a gázipari óriással, és ne az EU-val kelljen az orosz vállalatnak egyezkedni. Érdekes módon, külső nagyhatalmi logika alapján, az Egyesült Államok is több ízben folyamodott az elmúlt két évtizedben ehhez a taktikához, azaz, a – például, biztonságpolitikai – kapcsolatok bilateralizálásához annak érdekében, hogy előnyösebb tárgyalási pozícióra tegyen szert. Az orosz megosztási stratégia alapvetően egy hagyományos reálpolitikai világnézetre épül, és a Kreml kül- és biztonságpolitikáját legkielégítőbben ezzel az elméleti konstrukcióval lehet magyarázni ugyanúgy, mint Kínáét. Továbbá, ami Oroszországot és Kínát alapvetően egy platformra helyezi, sok közöttük lévő különbözőség mellett, az a tény, hogy mindketten ún. *status quo*-ellenes hatalmak. Egyikük sincs kibékülve a katonai, politikai és gazdasági hatalom 1990 utáni eloszlásával: Oroszország azért, mert vissza szeretné szerezni birodalmi státuszát, Kína pedig azért, mert globális befolyást szeretne, de ennek útjában áll a „Nyugat" a már megszerzett pozícióival. Velük szemben elsősorban Európa egy posztmodern *win-win* típusú kapcsolatrendszert próbál a nemzetközi életben érvényesíteni; többek közt ezért érthető az EU és Oroszország közötti feszültség Kelet-Európában, amit az oroszok a saját „közel külföldjüknek", azaz, befolyási övezetüknek tartanak, és nem fogadják el az EU érvelését, hogy az itt található államok gazdasági és politikai stabilizálása, és végső soron integrálása az európai struktúrákba Oroszország érdekeit is képviseli, míg az Egyesült Államok az értékeket és az érdekeket egymás mellett használja. Némileg leegyszerűsítve azt lehet mondani, hogy Washingtonnak egy adott térséggel vagy országgal szembeni külpolitikájában az értékek és az érdekek egy adott állandó mennyiséget képviselnek: ahol az érdekek vélt vagy valós nemzetbiztonsági szempontból fontosak, ott az értékek alárendelt szerepet kapnak (sok esetben mindössze a retorika szintjén), míg ahol az érdekek elhanyagolhatók, ott az amerikaiak erőteljes értékorientált politikával lépnek fel.

A hidegháború időszakára jellemző és meghatározó kelet-nyugati szembenállást bizonyos mértékben egy jelképes észak-déli megosztottság váltotta fel. Más szavakkal, az ideológiai és stratégiai szembenállást a parlamentáris demokráciára és piacgazdaságra alapozott Nyugat és a tekintélyuralomra és az ún. tervgazdaságra támaszkodó Kelet helyett a meghatározó választóvonal a „gazdag Észak" és a „feltörekvő Dél" között húzódik. Az „Észak" ebben az értelemben gyakorlatilag a régi „Nyugat" kiegészülve a szovjet megszállás alól felszabadult közép- és kelet-európai államok döntő többségével, valamint olyan országokkal, mint Japán, Dél-Korea, Ausztrália, Új-Zéland, és így tovább. A „Dél" sokat örökölt a korábbi „Keletből", így Oroszországot, Kínát, a közép-ázsiai volt szovjet köztársaságokat, és – ebben az elméletben – hozzájuk csatlakoztak olyan „feltörekvő", azaz, aránylag jelentős gazdasági növekedéssel rendelkező államok, mint például Brazília, India vagy Dél-Afrika. Az ebben az elméleti konstrukcióban szereplő nagyobb államok angol elnevezésének kezdőbetűiből keletkezett aztán a 2000-es évek elején a BRIC(S) betűszó: Brazília, Oroszország, India, Kína (és Dél-Afrika) angol kezdőbetűiből; a legnagyobb szub-szaharai ország inkább a „politikai korrektség" jegyében került a másik négy mellé, nem pedig valós teljesítménye alapján. A nevezett államok között történtek kísérletek valamilyen szorosabb együttműködésre vagy egyeztetésre, ám valójában nagyon kevés dolog köti össze őket; talán a világ gazdasági javainak bizonyos mértékű újraelosztására való törekvésen kívül semmi lényeges tény sem. A geopolitikai

és stratégiai érdekeik nagyon sok esetben inkább keresztezik, semmint kiegészítik egymást; elég legyen az India–Kína–Oroszország „háromszögön” belüli komoly jelenlegi és potenciális érdekellentétekre utalni. Ami esetleg még közös vonásuk lehet, elsősorban Kínára és Oroszországra vonatkozóan, hogy esetenként ellensúlyozni próbálják az Egyesült Államokat (bár Kína a Távol-Keleten az amerikai biztonsági garanciákat gyakorlatilag elfogadja, sőt profitál azokból). Ez az ellensúlyozás mindenekelőtt ún. puha, közvetett formában történik; a Washingtonnal való nyílt (katonai) szembenállás egyikük esetében sem jöhet szóba. Kína és Oroszország aránylag nagy erőfeszítéseket tesz az utóbbi években a fegyveres erőik fejlesztésére, de az Egyesült Államokéival nincsenek egy súlycsoportban (kivéve az orosz nukleáris arzenált); különösen a hagyományos erők nagyobb távolságokban történő bevetésének (*power projection*) területén szembetűnő a lemaradásuk. Lényegében kizárólag az amerikaiak rendelkeznek azzal a katonai képességgel, hogy jelentős erőket és technológiát képesek felvonultatni és fenntartani a világ minden pontján – Afganisztán és Irak azonban Washington ezen a területen jelentkező nehézségeire is rávilágított. Brazília, természetesen, kizárólag gazdasági ügyekben próbálja a nagy északi szomszéd befolyását csökkenteni Latin-Amerikában, részben regionális tömbök létrehozásával (például, MERCOSUR), részben az Egyesült Államokkal rivális hatalmi központok egyikével vagy másikával a kapcsolatok szorosabbra fűzésével; a Kínával fennálló kapcsolatokat lehet elsősorban ebben az összefüggésben megemlíteni.

Kína és Oroszország együttműködése határozottabb Amerika-ellenes kontúrokat mutat, de az eredmények elmaradnak az eredeti elvárásoktól. Kezdetben öt ország (Kína, Oroszország, Kazahsztán, Kirgisztán és Tádzsikisztán) alkotta az ún. sanghaji ötöket (1996); később Üzbegisztán is csatlakozott hozzájuk. 2001-ben aztán Kína és Oroszország jószomszédsági, barátsági és együttműködési szerződést kötött, melyben – többek közt – konzultációt írtak elő a biztonságukat fenyegető esetekben, ám kötelezettséget nem vállaltak kölcsönös segítség nyújtására. A „sanghaji ötök” és Üzbegisztán aztán Sanghajban megalapították a Sanghaji Együttműködési Szervezetet (*Shanghai Cooperation Organization, SCO*), amelynek a céljai között szerepelt a bizalomépítés, a határviták békés megoldása, valamint a terrorizmus ellenes fellépés. A szervezet azonban verbálisan erősebb, mint közös tettekben, és kimondatlan célját, az Egyesült Államok közös ellensúlyozását a térségben, eddig nem sok sikerrel valósította meg.

A hidegháború utáni amerikai–orosz kapcsolatok rögtön egy geopolitikai vitával indultak. A Németország újraegyesítéséről folytatott tárgyalások során a visszaemlékezők többsége szerint az amerikai tárgyalók olyan értelmű, vagy olyan értelműnek interpretálható megjegyzést tettek a szovjet vezetés előtt, hogy amennyiben Moszkva beleegyezik abba, hogy az újraegyesült Németország az atlanti közösség – azaz, a NATO és az Európai Közösség – tagja marad, akkor az Atlanti Szövetség nem tolja ki a határait a Szovjetunió irányába, és a volt NDK-területén nem fognak NATO-alakulatok állomásozni. Mihail Gorbacsov a szovjet vezetés régi álmát szerette volna megvalósítani: egy semleges Németország képzelt el Európa közepén. Egy ilyen Németországnak azonban az amerikaiakon kívül még a nyugat-európaiak sem örültek volna; különösen a franciák tartottak attól, hogy egy ilyen Németország túlságosan önálló lesz, és ezzel romba dől az évtizedes nyugat-európai integrációs folyamat egyik, talán legfontosabb stratégiai célja, azaz, Németország „európaizálása”,

„feloldása” a nyugat-európai közösségben. Párizs egyik feltétele az újraegyesítéshez egyébként a „mindenható” német márka feladása volt egy közös európai valuta, az euró javára. (Zárójelben jegyzendő meg, hogy az újraegyesítés kancellárja, Helmut Kohl is tett időnként célzásokat arra, hogy azért is kívánatos az egyre szorosabb [nyugat]-európai integráció, hogy a történelemből ismert egyes rendkívül negatív tendenciák ne forduljanak elő ismét német földön.) A szovjet vezetés – állítólagosan – abban a hitben ment bele Németország újraegyesítésébe, hogy ellentételezésként megvalósulnak az amerikaiak ígéretei. George H. W. Bush adminisztrációja idején nem is került elő ez a két kérdés, részben azért, mert a Fehér Házban és a külügyminisztériumban a reálpolitika hívei ültek, továbbá a közép- és kelet-európai országok sem szorgalmazták azt, hogy a Varsói Szerződés után egy másik katonai szövetséghez tartozzanak. Az amerikai–szovjet, majd amerikai–orosz kapcsolatokban Washington szempontjából a legfontosabb kérdés az orosz reformok és reformerek támogatása volt; nyilvánvaló volt, s ezt az 1991. augusztusi és az 1993. októberi moszkvai puccs is megmutatta, hogy az ortodox kommunista erőket nem lehetett leírni. 1991 decembere, a Szovjetunió felbomlása után a kétoldalú kapcsolatok élére pedig a volt szovjet nukleáris arzenál további sorsának rendezése került. Az 1992-ben tető alá hozott együttműködési megállapodás (*Cooperative Threat Reduction Program*, a javaslat két kongresszusi beterjesztőjének a neve után közismerten Nunn–Lugar programként ismert egyezmény) a volt szovjet köztársaságokban fellelhető tömegpusztító fegyverek és infrastruktúrák biztonságos őrzését, illetve megsemmisítését írta elő. Az Egyesült Államok húsz év alatt körülbelül tizenöt milliárd dollárt költött a programra, és összesen hétezernél is több robbanófejet deaktivált, illetve nagyjából 1600 ballisztikus rakétát és közel négyezer tonna vegyi anyagot semmisített meg a programban részvevő partnereivel együtt.

Bill Clinton az 1992-es elnökválasztási kampány alatt George H. W. Bush szemére vetette, hogy túlságosan „félénken” támogatta a reformokat, és ezzel történelmi lehetőséget szalasztott el. Elnöksége legelején, már 1993. áprilisban találkozott a kanadai Vancouverben az Egyesült Államokban korábban a Gorbacsovval szembeni fellépése miatt nem nagyon népszerű orosz vezetővel, Borisz Jelcinnel. A találkozó igen jó hangulatban zajlott, és a hangzatos kifejezéseket kedvelő amerikai elnök már amerikai–orosz „stratégiai szövetségről” kezdett beszélni. Ennél konkrétabb volt az amerikai alelnök, Al Gore és az orosz miniszterelnök, Viktor Csernomirgyin közös vezetésével felállított bizottság a gazdasági és kereskedelmi lehetőségek feltárására és azok szélesítésére, valamint egy 1.6 milliárd dolláros segélycsomag felajánlása. Az amerikai érdeklődés egyébként nem csupán kormányzati szinten nyilvánult meg: olajvállalatok (így a Chevron és az Exxon) a Kaszpi-tenger környéki kitermelésbe szeretett volna bekapcsolódni, míg az amerikai közgazdászok, például a Jeffrey Sachs által javasolt nagyarányú, sokkszerű privatizációba ugyancsak számos amerikai vállalat szeretett volna bekapcsolódni a Procter & Gamble-től kezdve a McDonalds-ig bezáróan.

A vancouveri kétoldalú találkozón meghirdetett „stratégiai szövetségesi” elképzelésnek azonban ellentmondott a még ugyanebben a hónapban az amerikai elnök által hozott döntés arra vonatkozóan, hogy a kormányzat vizsgálja meg a NATO biztonsági garanciáinak valamilyen szintű kiterjesztését a közép-európai országokra is. Ekkor nyitották ugyanis meg a washingtoni Holokauszt Múzeumot, és az eseményen részvevő

közép-európai vezetők arra kérték Bill Clintont, hogy az amerikai biztonsági ernyőt föléjük is terjessze ki az Egyesült Államok. A kérést alapvetően két okra lehetett visszavezetni: egyfelől biztonsági vákuumba került a térség és az orosz visszarendeződést nem lehetett kizárni; másfelől a NATO-tagság politikailag, gazdaságilag és társadalmilag is megerősíthette az átalakulásban lévő közép-európai államokat. Az elnök elfogadta az érvelést, amely beleillett globális stratégiájába, a demokrácia és a piacgazdaság kiterjesztésébe, valamint az egységes, szabad és virágzó Európáról szóló elképzelésébe. A *State Department* és a *Pentagon* vezetése azonban ellenezte az elképzelést, mert attól tartottak, hogy a NATO kiterjesztése aláássa az oroszországi reformerek pozícióit. William Perry védelmi miniszter egyenes leszögezte: amikor csak lehet, közös álláspontot kellene kialakítani az amerikai és orosz fegyveres erők között. A másik oldalon viszont az ún. kongresszusi diplomácia jegyében Richard Lugar indianai szenátor júniusban felhívta a figyelmet, hogy ha a NATO nem talál magának új missziókat, akkor megszűnhet. (Ez egyet jelentett volna azzal, hogy az Egyesült Államok intézményesen megszűnt volna „európai" hatalom lenni.) A szeptemberben kezdődött és október elején befejeződött újabb moszkvai puccs, amelynek során Jelcin elnök még az orosz törvényhozás épülete, a moszkvai „Fehér Ház" elleni tüzérségi támadást is elrendelte, megerősítette a közép-európaiak biztonsági aggodalmait, és a helyzet *ad absurdum* még azzal is fenyegetett, hogy újra kettészakadhat Európa. Sőt, az igazság az, hogy 1993-tól kezdődően az orosz erőegyensúlyi törekvések egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a kül- és biztonságpolitikai doktrínákban, illetve a közbeszédben is. 1992-ben a „keményvonalas" Igor N. Rogyionov tábornok, az orosz vezérkari akadémia vezetője, többek közt, egy semleges és Moszkvával baráti viszonyban lévő Közép-Európát kívánt látni (az orosz nyugati ütközőzóna legújabb változataként), és kizárta, hogy a balti köztársaságok valaha is bármilyen katonai tömbhöz csatlakozzanak. A következő évben nyilvánosságra hozott orosz katonai doktrína olyan orosz érdekszféráról beszélt, amely gyakorlatilag megegyezett a volt Szovjetunió és csatlósainak területével. Andrej Kozirjev külügyminiszter a legfőbb külpolitikai célként a korábbi szovjet köztársaságok re-integrálását jelölte meg.

1994. januárban aztán az amerikai elnök európai útja során bejelentette a „Partnerség a békéért"-programot (*Partnership for Peace, PfP*), és ezzel kezdetét vette a NATO fokozatos bővítése Közép- és Kelet-Európában. Borisz Jelcinnek az egyre több belpolitikai nehézség mellett (gazdasági helyzet drámai romlása, társadalmi feszültségek, stb.) 1994. decembertől egy valódi háborúval is szembe kellett néznie Csecsenföldön, ahol a moszkvai uralom ellen lázadókat 40 000 orosz katona sem tudta legyőzni. (Ekkor jegyezte meg Michael Mandelbaum amerikai politikai elemző, hogy Oroszország „még saját magát is képtelen meghódítani".) Az elhúzódó csecsenföldi háború éles megvilágításba helyezte az orosz hadsereg gyengeségeit és a politikai vezetés határozatlanságát egyaránt. Időközben Moszkva újabb stratégiai vereséget szenvedett, amikor balkáni protezsáltját, Szerbiát fokozatosan meghátrálásra kényszerítették a nyugatiak; az oroszok a Balkánon zajló eseményeket hagyományosan kiemelt figyelemmel követték részben stratégiai érdekeik, részben a pánszlávizmus miatt. A helyzeten még az sem javított, sőt az amerikai–orosz kapcsolatokat rontotta, hogy a daytoni békeszerződés után egy orosz alakulat váratlanul a koszovói fővárosban, Pristinában termett a szövetséges csapatok előtt. A balkáni helyzet

„üzenete” az volt az orosz érdekszférába tartozó államoknak az egész világon, hogy nem számíthatnak automatikusan Moszkva védelmére, ha fenyegetés éri őket. Az orosz szavahihetőséget további csapás érte, amikor Borisz Jelcin a korábbi álláspontját megváltoztatva 1993-tól kezdve már nem utasította el kategorikusan a közép-európai volt kommunista államok NATO-tagságát; a következő években mindössze „utóvédharcot” folytatott és megpróbálta minél magasabbra srófolni az engedékenységének az árát.

Az id. Bush- és a Clinton-adminisztráció is hangsúlyt fektetett arra, hogy a hidegháború végét és a Szovjetunió összeomlását ne az oroszok elleni „győzelemként” fogják fel, hanem a kommunizmus mint ideológia elleni sikerként, amelytől egyébként az orosz emberek többsége sokat szenvedett. Ebben partnerre leltek a Kozirjevet váltó Jevgenyij Primakovban, aki egyenesen arról beszélt, hogy a hidegháborút a Nyugat és Oroszország együttesen nyerte meg. (Egyes orosz politikusok később annyira „felbátorodtak”, hogy kijelentették: a hidegháborút a Szovjetunió nyerte meg.) Bill Clinton második külügyminisztere, Madeleine Albright úgy képzelte, hogy a clintoni vízióban élő egységes Európának Oroszországot is magába kell foglalnia; érdekességként meg lehet jegyezni, hogy később egy ugyancsak Közép-Európából származó vezető amerikai külpolitikai szakértő, Zbigniew Brzezinski is erre a következtetésre jutott – igaz, ő geopolitikai alapon, a nagy erőközpontok egyensúlyi viszonyának tanulmányozásán keresztül. Albright külügyminiszter továbbá úgy vélte, hogy egy új, megváltozott NATO egy megváltozott Oroszországgal jó kapcsolatokat tud majd kialakítani az európai, de a globális biztonságban lévő közös érdekeik mentén. A reményt táplálta az 1997-ben megkötött NATO–Oroszország alapszerződés, mely a NATO vezetőinek felfogásában mintegy kiegészítette az ugyanebben az évben hozott döntést arról, hogy Csehország, Lengyelország és Magyarország az észak-atlanti szervezet tagjaivá válhat. Az orosz stratégák döntő többsége azonban formálisnak tartotta a portugáliai Sintrában létrehozott megállapodást, és továbbra is a hagyományos orosz erőegyensúlyi keretekben gondolkodva meg voltak győződve arról, hogy a három közép-európai állam beengedése a NATO-ba, valamint a NATO „kapujának” nyitva hagyása további országok előtt végső soron Oroszország bekerítését szolgálja. Kissé kétségbeesve, és egyértelműen blöffölve, Moszkva válaszként bejelentette, hogy akkor Oroszország is kiterjeszti a befolyási övezetét a „Nyugat” ellenében – ebben az esetben egy kínai–iráni–indiai–orosz együttműködést lebegtettek, amelynek lényegében semmilyen valós alapja nem volt. Igaz, mindegyik ország, talán Iránt kivéve, kvintesszenciálisan realista külpolitikát folytatott, amelyben az értékek gyakorlatilag meg sem jelentek az érdekek mellett, ám stratégiai érdekazonosságot is nehezen lehetett felfedezni a négy említett állam között – kivéve az Egyesült Államok ellensúlyozását. Moszkva továbbá az atlanti szövetség megbontására is erőfeszítéseket tett; a legtöbb eredményt talán Párizsnál érte el, ahol a gaulle-ista hagyományokon felnövő Jacques Chirac elnök nem nézte jó szemmel az amerikai „*hyperpuissance*” növekvő befolyását Európában annak ellenére, hogy a hidegháború megszűnésével az 1945 utáni amerikai európai jelenlét egyik legfőbb oka, a Szovjetunió jelentette egzisztenciális fenyegetés elmúlt Nyugat-Európa fölül.

Nem csupán az orosz vezetés húzott „vörös vonalakat” a kelet-nyugati kapcsolatokban, hanem Washington is. Az amerikaiak elutasították, hogy Oroszország közvetlen vagy közvetett vétót gyakorolhasson a NATO bővítésére; elzárkóztak attól, hogy a NATO-t

más nemzetközi szervezet alá rendeljék (az ENSZ-re a republikánusok nagy része, de a demokraták egy része is gyanakvással tekintett); elvetették a NATO bővítésének lassítását; leszögezték, hogy az új közép- és kelet-európai tagok nem lesznek „másodrendűek" a szervezetben; és nem fogadták el, hogy bizonyos országokat – név szerint a baltiakat – eleve kizárják egy későbbi bővítési körből. Az Egyesült Államok intranzigenciáját látva Oroszország módosította képzeletbeli „vörös vonalait", így most már csak arra törekedett, hogy a bővítés köre korlátozott legyen, hogy a bővítés a lehető legcsekélyebb katonai következményekkel járjon, és hogy a NATO ne telepítsen fegyverrendszereket az új tagállamok területére. Ez utóbbi esetében különösen a nukleáris fegyverek esetleges telepítését kívánták megakadályozni, ám ennek elfogadása másodrangú tagokká tette volna az új tagállamokat. Az Egyesült Államok úgy oldotta meg a kérdést, hogy leszögezte: a gyakorlatban nem kíván nukleáris fegyvereket telepíteni az új tagállamok területére, de annak elvi lehetőségét nem adja fel. Ezen túlmenően Bill Clinton egyik legutolsó nagyszabású külpolitikai beszédjében, az Aachenben 2000 júniusában elmondott ún. *Charlemagne*-beszédben felvetette, hogy sem az EU-nak, sem a NATO-nak nem kellene *a priori* kizárni Oroszország valamikori tagságát a két szervezetben.

A NATO 1999. március 12-i „első körös" bővítését az oroszok többsége geopolitikai vereségként élte meg. Borisz Jelcin elnök az év legvégén átadta a hatalmat az üstökösszerű karriert befutó Vlagyimir Putyinnak, aki nem rejtette véka alá azt a meggyőződését, hogy a 20. század legnagyobb geopolitikai katasztrófája a Szovjetunió széthullása volt. Az új elnök egyrészt sokkal energikusabban lépett fel a csecsen-háborúban, mint az elődje, másrészt a felügyelete alatt elkészített katonai doktrína egyértelműen kimondta: a NATO bővítése Közép- és Kelet-Európában fenyegetést jelent Oroszország számára. A NATO-t az Egyesült Államok „trójai falovának" tekintette, és lényegében a Borisz Jelcin által az 1990-es évek elején Budapesten megfogalmazott kifejezéssel, a „hideg békével" írta le a kelet–nyugati kapcsolatokat. Ebben a környezetben Moszkva stratégiai célja egy többpólusú világ kialakítása, az orosz nemzeti érdekek elfogadtatása, és a hidegháború utáni nemzetközi rend bizonyos mértékű átalakítása volt. Ezekhez a célokhoz a korábbinál szilárdabb belpolitikai háttérrel rendelkezett Putyin elnök. A bevételi források nagy részét képező olaj- és gázárak meredeken emelkedtek, részben George W. Bush közel-keleti hadjáratainak, valamint az irániak elleni nyugati szankcióknak köszönhetően. (Oroszországnak alapvető érdekei fűződnek az elsősorban fosszilis energiatermelő területeken vagy szomszédságukban folyó olyan alacsony intenzitású konfliktusokhoz, amelyekben az Egyesült Államok részese. Így egyfelől Washington erőforrásainak egy része le van kötve, másfelől az ellátás bizonytalansága miatt magasak az energiaárak, s végül a nyersanyagok mellett az orosz kivitel másik jelentős tényezője, a fegyverexport is intenzív maradhat.)

A 21. század első évtizedének kezdetén az amerikai–orosz kapcsolatok – diplomáciai nyelven – kiegyensúlyozottak voltak. A 2001 januárjában hivatalba lépő Bush-adminisztráció külpolitikai elképzelései lényegében megfeleltek néhány alapvető orosz érdeknek. Így, többek közt, Moszkva üdvözölte, hogy a republikánus kormányzat nem kívánja folytatni az előző demokrata adminisztráció demokrácia-terjesztő, nemzetépítő aktív külpolitikáját, hanem inkább az amerikai nemzeti érdekek mentén kíván politizálni. Ezt a szemléletbeli egyetértést még 2001. szeptember 11-e sem törte meg:

Vlagyimir Putyin volt az első a külföldi vezetők közül, aki részvétét fejezte ki az áldozatokért és ígéretet tett arra, hogy együttműködik az amerikaiakkal a felelősök megbüntetéséért. Moszkva jelentős mértékű és mélységű tapasztalatokkal rendelkezett Afganisztánban; ráadásul a hírszerzési segítség mellett logisztikai támogatást is tudott nyújtani az amerikai fegyveres erők ellátásában, mivel stabilabb szállítási útvonalat jelentett Pakisztánnál. Ráadásul Moszkvának is nehézségei voltak a nemzetközi terrorizmussal, ha nem is elsősorban közvetlenül, hanem potenciálisan az országban élő körülbelül húszmillió muszlim lakosság egy része miatt. Az Irak elleni akciót azonban Oroszország nem támogatta a Biztonsági Tanácsban; a neokonzervatívok célja, a közel-keleti rendszerek akár erőszakos „demokratizálása" azt jelentette volna Moszkva számára, hogy teljes mértékben kiszorul a Közel-Keletről. Az orosz befolyás a térségben csökkent ugyan a Szovjetunió összeomlása után, de korábbi szövetségesei közül többen is lehetséges célpontjai lehettek volna az amerikaiak „transzformációs" politikájának. Közülük is fontossági sorrendben kiemelkedik Szíria; a tartuszi orosz haditengerészeti bázis biztosítja gyakorlatilag az orosz flotta Földközi-tengeri jelenlétét.

Az eredetileg tartósabbá váló amerikai katonai jelenlét nem csupán Afganisztánban és Irakban, hanem egyes közép-ázsiai volt szovjet köztársaságokban azonban már Moszkva létfontosságúnak tartott érdekeit sértette. A közép- és kelet-európai térségből egyre inkább kiszoruló Oroszország most arra törekedett, hogy a volt szovjet tagköztársaságok közül minél többet bevonjon egyrészt egy kvázi biztonsági szövetségbe (a Sanghaji Együttműködési Szervezetbe), másrészt egy „ellen-EU"-ba, amely szervezeti formát 2011-ben öltött a Belarusz, Kazahsztán és Oroszország által alapított Eurázsiai Gazdasági Unióban. A megváltozott orosz magatartást legélesebben a 2007. februári müncheni biztonságpolitikai konferencián elmondott Putyin-beszéd jelentette. Ebben az orosz elnök bejelentette, hogy Moszkva egyoldalúan felfüggeszti a részvételét az európai fegyverzetcsökkentési tárgyalásokon (CFE), felújítja a stratégiai (nagy hatótávolságú és nukleáris fegyverek célba juttatására alkalmas) bombázók rendszeres őrjáratát, növeli a haditengerészeti tevékenységét, mert az Egyesült Államok destabilizáló szerepet játszik a nemzetközi életben, folytatja a hidegháborús feltartóztatási politikát (Szergej Lavrov külügyminiszter szerint), és ennek következtében Oroszország állandó fenyegetettségben él. Lavrov külügyminiszter mindehhez hozzátette, hogy senki sem próbálhatja meg Oroszországot egy „regionális kagylóba" zárni; Moszkva ugyan regionális hatalom, de globális horizonttal rendelkezik.

Noha az idézett megjegyzések egy részét belpolitikai „fogyasztásra" szánták, az vitathatatlan tény volt, hogy Oroszország magabiztosabbá vált, és ezt nem csupán a retorikában, hanem a gyakorlatban is érzékeltette. Az ország gazdasági helyzete a magas energiaárak miatt (rövidtávon) stabilizálódott, az Egyesült Államok kétségtelenül vesztett korábbi befolyásából (habár a végleges hanyatlásáról szóló elképzelések – Mark Twain saját halálával kapcsolatos hírekre reagáló szavainak parafrázisával – „kissé túlzottak voltak"), és az afganisztáni és iraki háborúk katonai és költségvetési szempontból bizonyos birodalmi túlterjeszkedésre mutattak. Bizonyos szempontból ide lehet sorolni a Bush-adminisztráció „transzformációs" politikáját Oroszország közvetlen szomszédságában, amikor Washington 2003-ban nyíltan támogatta a georgiai ún. rózsás forradalmat, 2004-ben pedig Ukrajnában a „narancsos" forradalmat. A Moszkvának az évek során számos kellemetlenséget okozó Miheil

Szaakasvili vezette Georgia elleni katonai akcióval 2008 nyarán Oroszország jelezte, hogy a saját „hátsó udvarában” vagy „közel külföldjében” nem tűr el Moszkvával nyíltan ellenséges és Amerika-barát rezsimeket. Az ekkor megfogalmazott Medvegyev-doktrína (Dmitrij Medvegyev váltotta 2008. májusban Vlagyimir Putyint az elnöki székben), többek közt, leszögezte Moszkva jogát, hogy megvédje az orosz etnikumot bármelyik országban, valamint azt, hogy Oroszország „privilégizált érdekei” vannak bizonyos területeken. Miután nagyjából huszonöt millió orosz maradt a különböző függetlenné vált volt szovjet köztársaságokban, az elv egyértelműen az érintettek megfélemlítését célozta; 2014-ben aztán az Ukrajnához tartozó Krímben hasonló indokkal léptek fel az orosz erők. Mindkét esetben kiderült, hogy Oroszország hajlandó tovább elmenni geopolitikai érdekei védelmében, mint ahogy Washington (a Nyugat) a demokrácia exportjában. Georgiával – és Ukrajnával – kapcsolatban a Bush-adminisztráció egy másik vereséget is kénytelen volt elkönyvelni: a 2008. áprilisi bukaresti NATO-csúcstalálkozón az európaiak egy részének, elsősorban Franciaországnak és Németországnak a tiltakozása miatt Washingtonnak nem sikerült ún. tagsági akciótervet (*Membership Action Plan*) adni Tbiliszinek és Kijevnek. Sőt, ezen túlmenően, az orosz elnök az Egyesült Államok Európából való kiszorítására egy ún. páneurópai biztonsági paktum tervét is előterjesztette. Az elképzelés szerint az európai és az ázsiai biztonsági rendszereket összekapcsolták volna, bevonva a Sanghaji Együttműködési Szervezeten keresztül Kínát is; az összekötő kapocs, természetesen, Oroszország lett volna úgy, hogy az ENSZ szerepét is csökkentették volna az eurázsiai térségben; az új szervezet „kiváltotta volna” az EBESZ-t és a CFE-t; és végül Moszkva egyfajta „Monroe-doktrínaként” a „közel külföldről” kizárta volna az összes többi hatalmat.

Noha a hidegháború a Szovjetunió és a Varsói Szerződés felbomlásával véget ért, a korábbi évtizedekben az Egyesült Államok és a Szovjetunió által felhalmozott óriási nukleáris arzenál jövője továbbra is az amerikai–orosz kapcsolatok egyik középponti eleme maradt. Míg az 1970-es években a stratégiai (hadászati) nukleáris fegyverek számának korlátozásáról folytak a tárgyalások és születtek megállapodások (SALT I és II), addig az 1980-as évek elejétől Ronald Reagan javaslatára már azok számának csökkentéséről kezdődtek megbeszélések Washington és Moszkva között. Az első megállapodást az 1991. július 31-én aláírt START I (*Strategic Arms Limitation Talks*) jelentette, mely hatezres felső határt állapított meg az amerikaiak és a szovjetek által maximum ezerhatszáz célba juttató eszközön elhelyezett nukleáris robbanófejek számát illetően. A START I 2009 decemberében lejárt, és helyette egy új START megállapodás született 2010. áprilisban, immár Barack Obama és Dmitrij Medvegyev aláírásával. A START I után hamarosan megszületett a START II is: George H. W. Bush egyik utolsó elnöki döntésével 1993. január 3-án írta alá Borisz Jelcinnel a szerződést, amely megtiltotta az ún. fürtösfejű interkontinentális rakéták alkalmazását (azaz, több, egymástól függetlenül célra irányítható robbanófejek elhelyezését az interkontinentális [hadászati] rakétákon). A szerződés maga azonban nem lépett érvénybe. Az ifjabb Bush elnökségének egyik legelső határozatával az Egyesült Államok kilépett az 1972-es rakétavédelmi egyezményből (ABM) annak érdekében, hogy egy nemzeti rakétavédelmi rendszert (*National Missile Defense, NMD*) fejleszthessen ki a tömegpusztító fegyverekkel rendelkező ún. haramia államok vagy nem állami szereplők (terroristák) ellen. Oroszország válaszul kilépett a START II-ből; a hidegháború utáni

Oroszország hagyományos haderejét mennyiségileg és minőségileg nem nagyon lehetett összehasonlítani a Szovjetunióéval, így az elrettentés és Moszkva nagyhatalmi presztízse miatt a nukleáris csapásmérés képessége bizonyos fokig felértékelődött az orosz katonai stratégiában. Egy hatékony amerikai (nyugati, NATO) rakétavédelmi rendszer viszont leértékelhetné Oroszország nagyhatalmi státuszát, és Moszkva ezért ellenezte határozottan azokat a törekvéseket, hogy a nyugati rakétavédelmi rendszer egyes elemeit Csehországba és Lengyelországba telepítsék. Noha a vita látszólag olyan technikai kérdések körül forgott, mint a közép-európai rakétaelhárító rendszer alkalmazhatósága a Közel-Keletről az Egyesült Államokra vagy Nyugat-Európára kilőtt rakéták ellen, a kérdés valójában az volt, hogy Oroszország elfogadja-e immár nem csupán NATO-csapatok állomásoztatását Közép- és Kelet-Európában, hanem még akár az orosz nukleáris csapásmérő képességet is befolyásoló rakétavédelmi rendszer telepítését ebben a térségben, azaz, egy újabb „vörös vonal" feladását. Az amerikai–orosz vitát – ebben a kérdésben – Barack Obama oldotta meg, amikor 2009. szeptember 17-én, annak a napnak a 70. éves évfordulóján, amikor a Szovjetunió keletről hátba támadta a náci Németország ellen harcoló Lengyelországot, bejelentette, hogy Washington törli a csehországi és lengyelországi rakétavédelmi programot. Az amerikai elnök mindezt az Oroszországgal kialakítandó „újrakezdés" („*reset*") keretében határozta el. A *reset* rövidtávon hozott ugyan előnyöket az Egyesült Államoknak, elsősorban az afganisztáni amerikai csapatok utánpótlási vonalainak biztosításával, ám közép- és hosszú távon már kétségesebb, hogy Washington nyert volna többet a hagyományosan elsősorban az erőpolitikát értő és becsülő oroszokkal szemben.

A Szovjetunió szétesése globális jelentőségű esemény volt, és természetesen az amerikai–kínai kapcsolatokat is befolyásolta. A hidegháború utolsó két évtizedében, Richard Nixon 1972-es pekingi útjával kezdődően a Szovjetunió hegemonisztikus törekvései elleni amerikai–kínai stratégiai „szövetség" határozta meg a két ország pragmatikus kapcsolatait. Ezerkilencszáznyolcvankilenc nem csupán Közép- és Kelet-Európa történetében jelentett fordulópontot, hanem bizonyos mértékben Kínában is. Az elsősorban a széleskörű korrupció, az infláció és a sajtószabadság elnyomása ellen tiltakozó diákok megmozdulása reményeket keltett az Egyesült Államokban, hogy a kínai kommunista rendszer is demokratizálódik az európai kommunista országokhoz hasonlóan. A Tiananmen-téri tüntetők elleni brutális fellépés azonban eloszlatta ezeket az illúziókat, és a Bush-adminisztráció két tűz közé került otthon: a konzervatívok igazolva látták azt a meggyőződésüket, hogy a Kínai Kommunista Párt (KKP) megreformálhatatlan, míg az emberi jogi aktivisták fel voltak háborodva a hatóságok szükségtelenül erőszakos fellépése miatt. A Bush-adminisztráció a közvélemény nyomására enyhe szankciókat vezetett be Kína ellen (például, az ún. kettős felhasználású technológiák eladásának szüneteltetése). A nagypolitika azonban ezúttal is felülírta az értékalapúságot az Egyesült Államok külpolitikájában: George H. W. Bush már július 1-én titkos látogatásra küldte Pekingbe Brent Scowcroft nemzetbiztonsági tanácsadót és Lawrence Eagleburger külügyminiszter-helyettest, s még az év vége előtt már a magas szintű nyílt diplomáciai kapcsolatok is felújultak; Kína a hanyatló szovjet birodalommal szembeni ellensúlyozásban még mindig fontos szerepet játszott. Scowcroft és Eagleburger a pekingi tárgyalásaikon a stratégiai és a gazdasági érdekekre

helyezték a hangsúlyt, és csak mellékesen említették meg a kulturális különbségeket és az elmúlt hetek történéseinek eltérő értelmezését az Egyesült Államokban. A kínaiak számára a Tiananmen-téren történtek elsősorban a biztonságról szóltak (finoman érzékeltetve az amerikaiaknak azt, hogy ez a Szovjetunió elleni közös érdekeket is érinti), és a nemzetközi kapcsolatokat a belügyekbe való be nem avatkozás alapján képzelték el. Erről aztán a nyilvánosság előtt Teng Hsziao-ping mondott többet 1989. novemberben, amikor egy ilyen alapon felépülő új nemzetközi rend szükségességéről beszélt. (A kínai elképzelés szöges ellentéte volt a jog uralmára támaszkodó bush-i [és gorbacsovi] „új világrend" elképzelésnek.) Kína ugyanakkor némileg gyengébb pozícióba került a Szovjetunió hanyatlásával és szétesésével: ameddig ugyanis a Szovjetunió létezett, az Egyesült Államok egyértelmű okokból nem kockáztathatott erőteljesebb fellépést a Kínai Népköztársaság ellen.

Részben ebből a tényből, részben az ezeréves kínai külpolitikai hagyományokból következően a kínai vezetők a korábban az ország történetében, és nemzetközi viszonylatban is szinte páratlan üzemű gazdasági fejlődés birtokában a „békés felemelkedés" stratégiája mellett döntöttek; azaz, a lehetőségek szerint elkerülték a konfliktusokat, elsősorban az Egyesült Államokkal, de a többi nagyhatalommal és a szomszédokkal is. (Az „érem" másik oldala viszont az, hogy elsősorban a szomszédok félelmet keltőnek is tartották a kínai aktivitást.) A kínai katonai doktrína a hangsúlyt a belső stabilitás megőrzésére és a periféria biztonságának garantálására helyezte; mindössze a 21. század második évtizedében kezdte az érdekeit erőteljesebben érvényesíteni a Dél-kínai tengertől kezdve a Kelet-kínai tengerig, de az ún. erőbevetési képessége (*power projection capability*) még mindig jelentősen elmarad az ország politikai és gazdasági súlyától. Mindez azt is jelentheti, hogy a Peking egy expanzívabb külpolitika esetében a „vitatott zónák" miatt nem elsődlegesen az Egyesült Államokkal kerülne szembe, hanem a növekvő kínai befolyást egyre nagyobb aggodalommal szemlélő regionális hatalmakkal, Dél-Koreától kezdve Japánon és a Fülöp-szigeteken át Vietnamig és Indiáig, nem is beszélve Oroszországról, amellyel a kapcsolata, elsősorban területi kérdésekben, nem mindig harmonikus. A kínaiak a „békés felemelkedés" érdekében a jelek szerint ahhoz a hagyományos stratégiához nyúlnak vissza, hogy a közvetlen konfrontációt elkerülve a perifériákon szereznek pozíciókat, és így hosszú távon állásokat építenek ki az ellenfél körül és hátában. Kína az utóbbi évtizedekben rendkívüli aktivitást árult el a Nyugat által bizonyos mértékben elhanyagolt két földrészen, Afrikában és Dél-Amerikában; különösen az előbbiben épített ki erős kapcsolatok a belügyekbe való be nem avatkozás politikájával.

Bill Clinton az 1992-es elnökválasztási kampány alatt élesen támadta George H. W. Bush-t azért, mert „kényeztette" a „pekingi mészárosokat". A clintoni külpolitikai stratégia azonban Kínával kapcsolatban dilemmába került. A demokrácia-terjesztés és a geoökonómia ellentmondásba került; a kérdés az volt, hogy az emberi és polgári jogok vagy az egyre intenzívebb amerikai–kínai kereskedelmi, gazdasági és pénzügyi érdekek fontosabbak-e Washington számára. (1993-ban a Kínába irányuló amerikai export mértéke kilenc milliárd dollár volt, és nagyjából 200 000 munkahely sorsa függött az Egyesült Államokban a kínai piacoktól, nem is szólva az amerikaiaknak azon millióitól, akiknek az olcsó kínai importáruk biztosították a szükségleteiket.) Az Egyesült Államok külpolitikája történetének ismeretében nem meglepő, hogy Clinton elnök rövid időn belül már „konstruktív párbeszédet" emlegetett a Kínai Népköztársasággal

szemben, ami egyszerűen azt jelentette, hogy a két fél megegyezett abban, hogy egyes kérdésekben nem egyezik a véleményük; amerikai részről ez a gyakorlatban a kínai emberi és polgári jogok háttérbe szorulásában (vagy ignorálásában) nyilvánult meg a materiális érdekek mellett. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy az amerikai „demokrácia-*agenda*" még kisebb országokban sem mindig érvényesült; Kína egyszerűen túlságosan nagy ahhoz minden szempontból, a területétől kezdve a népességéig, hogy az Egyesült Államok kívülről meg tudná változtatni a politikai, gazdasági és társadalmi viszonyokat. Ugyanakkor az amerikai demokrácia-export kísérletek keserű emlékeket ébresztettek Kínában: egyrészt emlékeztette a kínaiakat a 19. századi megaláztatásokra, amikor a nyugati hatalmak gyarmatosították az országot – a kínai vezetés az 1990-es években meg volt győződve arról, hogy az Egyesült Államok az emberi és polgári jogok támogatásával a kommunista rendszert akarja megdönteni. Másrészt, a Bill Clinton által időnként használt retorikai fordulat („Kína nem tud örökké ellenállni a demokrácia erőinek"), felidézte a történelmi előzményekre érzékeny kínaiakban John Foster Dulles „békés evolúció"-kifejezését, és az 1950-es évek kemény szembenállását a két állam között. Ráadásul az 1990-es évektől kezdődően az Egyesült Államok és Kína közötti kétoldalú kapcsolatok dinamikája megváltozott: Washington gyengébb, Peking pedig erősebb pozícióba került, és ennek megfelelően az egymással és harmadik féllel szembeni érdekérvényesítési képességük is megváltozott az utóbbi javára. Mindez nem jelenti azt, hogy Kína utolérte volna az Egyesült Államokat akár gazdasági erejét, akár politikai, akár katonai, akár „puha hatalmi" képességeit illetően, de a két nagyhatalom közötti különbség mindenképpen csökkent. Kína globális stratégiája most Oroszországéhoz került közelebb az amerikai–kínai–orosz háromszögben: Moszkvával együtt Peking is az egypólusú világ megszüntetésében és a többpólusú világ megteremtésében volt érdekelt.

A Clinton-adminisztráció a rideg gazdasági és stratégiai tények figyelembevételével már 1993. május 23-án egy évre megadta Kínának a „legnagyobb kereskedelmi kedvezmény elvét" (MFN) azzal a kitétellel, hogy annak meghosszabbítása az emberi jogok alakulásán múlik. (Az MFN-t egyébként eredetileg csak azok az országok kaphatták meg, amelyekben az emberi jogok *már* érvényesülnek.) Pontosan egy évvel később, 1994. május 26-én pedig Clinton elnök bejelentette, hogy a Kínai Népköztársaság újabb egy évre megkapja az MFN-t, de ekkor már nem esett szó semmilyen feltételről: az emberi jogok monitorizálása mint a kedvezmény további megadásának feltétele kikerült az elnöki rendeletből. A globális szabadkereskedelem előmozdítását szorgalmazó hagyományos amerikai, valamint a Clinton-adminisztráció geoökonómiai stratégiájának egyik pilléreként aztán 1995. január 1-én megalakult a Világkereskedelmi Szervezet (*World Trade Organization, WTO*), és a következő években Washington nagy erőfeszítéseket tett, hogy Kínát is bevonja a szervezetbe, nagy részben azért, hogy véget vessen a kínai dömpingáruk korlátozás nélküli „öntésére" az amerikai piacokra, és megpróbálja a nemzetközi kereskedelmi szabályokat érvényesíteni az azokat korábban sajátos módon interpretáló kínaiakkal szemben. A Kínai Népköztársaság végül 2001-ben lépett a tagok sorába.

Miközben a gazdasági és kereskedelmi téren az amerikai és kínai érdekeket sikerült aránylag mindkét fél megelégedésére megoldani, bár a szellemi tulajdonjogok esetében az amerikaiak máig kifogásolják a kínai gyakorlatot, azaz, azok rendkívül „liberális" értelmezését, ami miatt egyes amerikai vállalatok évenként több milliárd

dolláros veszteséget kénytelenek elkönyvelni, addig politikai téren 1994-ben kitört az ún. harmadik tajvani válság. Tajvan kérdése mindig is az egyik legérzékenyebb téma volt az amerikai–kínai kapcsolatokban, de a szigetország ügye Richard Nixon történelmi látogatása után lekerült a napirendről. A kínai vezetés az Egyesült Államokkal való stratégiai együttműködés érdekében nem feszegette a kérdést: Mao Ce-tung kijelentette, hogy Kína akár még száz évet is várhat az általa a Kínai Népköztársaság egyik (szakadár) tartományának tekintett Tajvannak az „anyaországhoz" való csatolásával. (A hivatalos pekingi álláspont az „egy ország, két rendszer" volt.) A tajvani Nemzeti Párt feje, Li Teng-huj azonban 1994-ben engedélyt kért, hogy útban Latin-Amerika felé, üzemanyag-felvételre megállhasson Hawaiin; ezzel ő lett az első hivatalban lévő tajvani elnök, aki az Egyesült Államok földjére lépett. Li Teng-huj a következő évben tovább „feszítette a húrt": immár volt iskolájába, a Cornell Egyetemre kívánt ellátogatni. A Fehér Házra nagy nyomás nehezedett a kérés teljesítése érdekében. A republikánusok egy csoportja mindig is a „Tajvan-lobbi" tagjai voltak, ekkor pedig a rendkívül ambíciózus és agresszív Newt Gingrich volt a Képviselőház elnöke (ő vezette a Bill Clinton és a demokraták elleni támadásokat az 1990-es évek második felében, és alkotta meg a „Szerződés Amerikával" [„*Contract with America*"] belpolitikai programot, amivel az 1994-es kongresszusi ún. félidős választásokon a republikánusok többségbe kerültek a törvényhozás mindkét házában). A „Tajvan-lobbi" sikeres közbelépése nyomán a Clinton-adminisztráció engedélyezte a tajvani elnök beutazását, aki azonban a Cornell-en elmondott beszédében olyan szavakat használt – „ország" és „nemzet" Tajvanra vonatkozóan –, amelyek „vörös posztók" voltak Peking számára. A kommunista Kína az 1950-es évekből ismert módon reagált: hadgyakorlatokat és rakétakísérleteket tartottak a Tajvani-szorosban a következő év során.

Az igazi „találatot" azonban az amerikaiak vitték be Kínának 1999. májusban. A márciusban a Milosevics-rezsim ellen indított NATO-légicsapások során (a bevetések körülbelül négyötödét az amerikai légierő hajtotta végre, részben azért, mert az európai szövetségesek nem rendelkeztek megfelelő technológiával és munícióval) egy amerikai B-2-es gépről indított bomba telibe találta a belgrádi kínai nagykövetség épületét. Madeleine Albright éjjel az ágyából kikelve haladéktalanul a kínaiak washingtoni nagykövetségére ment, hogy személyesen kérjen elnézést az incidensért. Az amerikaiak szerint tévedés történt, egy elavult térképet használtak a célpontok azonosításában, és ezért támadták a nagykövetség épületét. Peking nem hitt a magyarázatnak, és a Kínán végigsöprő „spontán" felháborodási hullám nagy részben semmissé tette Bill Clinton 1998-as nyolcnapos kínai látogatásából fakadó pozitív érzelmeket. A kínai vezetés azonban végül is nem kívánt nagyobb „ügyet" csinálni az esetből, és elfogadta az amerikai bocsánatkérést és kárpótlást az okozott anyagi károkért. Az incidens nem érte volna meg Pekingnek, hogy veszélyeztesse a hatalmas léptekkel fejlődő amerikai–kínai kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatokat: az 1990-es évek során a Kínába irányuló amerikai export volumene megnégyszereződött, míg az Egyesült Államokba szállított kínai árucikkek mennyisége meghétszereződött. Az ebben az évtizedben átlagosan évi hét százalékkal növekvő kínai gazdaságban a gyengébb belső kereslet és az erős exporttevékenység következtében jelentős külkereskedelmi többletek halmozódtak fel; a megszerzett dollármilliárdok egy részét aztán Kína amerikai állampapírokba fektette (részben így támogatva az Egyesült Államokba

irányuló exportot). A folyamat aztán felgyorsult a 21. század első évtizedében, amikor az amerikai folyó fizetési mérleg és az államadósság fokozatosan emelkedett; 2008-ra már a Kínai Népköztársaság vált az amerikai állampapírok legnagyobb tulajdonosává; a két ország közötti gazdasági egymásrautaltság minden korábbi szintet meghaladta.

Az amerikai–kínai kapcsolatokat egy újabb incidens tette próbára George W. Bush elnökségének legelején. 2001. április 1-én egy Okinaváról felszálló EP-3 típusú amerikai felderítőgép a Dél-kínai tenger fölött összeütközött egy kínai vadászgéppel. Az utóbbi lezuhant és a pilótája az életét vesztette, míg az amerikai repülőgépnek kényszerleszállást kellett végrehajtania Hainan-szigetén. A baleset nemzetközi jogi vonatkozása az volt, hogy a Kína partjaitól – az amerikaiak állítása szerint – körülbelül 100-110 kilométerre végzett felderítő repülés jogszerű-e; a kínaiak szerint viszont az amerikai gép közelebb, Kína kiterjesztett tengeri felségterülete fölött járt a baleset időpontjában. A kérdést a Bush-adminisztráció úgy oldotta meg, hogy az elnök egy „sajnálkozó" levelet írt a kínai külügyminiszternek az incidens miatt; ezek után Peking elengedte az amerikai gép addig fogva tartott személyzetét. Elképzelhetően mindkét fél „cinkelt" lapokkal játszott: az amerikai gép valóban közelebb lehetett a partokhoz, mint ahogy azt Washington állította, a kínaiak viszont tudatosan „tesztelték" az új amerikai vezetést arról, hogy milyen „messze" megy el egy ilyen helyzet kezelésében.

Az amerikai külpolitikában a 2001. szeptember 11-i támadást követően a neokonzervatív „manicheus" világkép alapján Kína a „jó" oldalra került, amennyiben elítélte a terrorista támadásokat – amit részben a saját jól felfogott érdekében is tett, mert így a Hszincsiang-tartományban a pekingi központi vezetés ellen fellépő elsősorban ujgur nemzetiségű csoportokat is „terroristának" bélyegezhetette meg. A kínai vezetés ugyanakkor szkeptikusan szemlélte az amerikaiak afganisztáni és iraki beavatkozását, különösen a két nevezett ország „demokratikus átalakítását" célzó törekvéseket. Másfelől azonban geostratégiai szempontból a közel-keleti és közép-ázsiai amerikai fegyveres beavatkozás még Peking kezére is játszott, amennyiben a két háború jelentős amerikai erőforrásokat kötött le. Egyre nyilvánvalóbb volt, hogy a Bush-kormány az ambiciózus globális stratégiához nem képes hozzárendelni a megfelelő eszközöket, és Washington megpróbált nyomást gyakorolni egyfelől a szövetségeseire, másfelől a feltörekvő nagyhatalmakra, elsősorban Kínára, hogy nagyobb részt vállaljanak a különböző terhekből, kezdve az afganisztáni ISAF-erőktől a humanitárius segélyezésen át a diplomáciai fellépésig. Az idősebb Bush Németországot szerette volna megnyerni partnernek a „vezetésben"; a 21. század elején egyre több amerikai vezető politikus vetette fel, hogy Kínának nagyobb szerepet kellene vállalni a vitás nemzetközi ügyek megoldásában („*responsible stakeholder*"). Különösen állt ez a bush-i „Gonosz tengelye" kelet-ázsiai tagjára, Észak-Koreára.

Észak-Korea a megalakulásától kezdve komoly fenyegetést jelentett a kelet-ázsiai térség biztonságára, sőt egy időben fennállt még annak a veszélye is, hogy nagyhatalmak közötti (világ)háborúvá szélesedik Phenjan erőszakos kísérlete a félsziget kommunista vezetés alatti egyesítésére. 1953-ban tűzszünetet kötöttek a korábban három évig háborúzó felek, de békeszerződést azóta sem írtak alá. Kim Ir-szen óriási méretűvé duzzasztotta a hadsereget és ő, valamint fia és egyben utódja, Kim Dzsong-il minden tőlük telhetőt megtettek, hogy az ország nukleáris hatalommá váljon. Az észak-koreai nukleáris program akár nukleáris fegyverkezési versenyt is elindíthat Kelet-

Ázsiában, nem is szólva arról, hogy a meglehetősen öntörvényűen gondolkodó vezetők olyan háborút robbanthatnak ki nem csupán Dél-Koreával, hanem például Japánnal is, amely könnyen eszkalálódhat. Ezért Washington egyik legfőbb törekvése a térségben az észak-koreai nukleáris törekvések visszafogása, amelyet egyrészt bilaterális, másrészt multilaterális (hatoldalú) tárgyalásokkal próbál megvalósítani. A Clinton-adminisztráció egészen odáig ment, hogy hajlandó volt külügyminiszterét, Madeleine Albrightot is elküldeni az észak-koreai fővárosba; az esemény óriási diplomáciai siker volt az észak-koreai vezetés számára. A kétoldalú tárgyalások eredményeként az észak-koreaiak hajlandók voltak felfüggeszteni a nukleáris programjukat élelmiszerért és üzemanyagért cserébe, de nyilvánvaló volt, hogy mindez nem jelent tartós megoldást. Miután az észak-koreai fegyverkezés az egész térség biztonságát veszélyezteti, ezért egy átfogó megoldás érdekében célszerűbb volt az érintett államokat is bevonni a tárgyalásokba. Egyértelmű, hogy a kulcsfontosságú állam ebben az összefüggésben Kína. Észak-Korea Kína támogatásával ugyanis életképtelen: az általa felhasznált nyersanyagok, energia és iparcikkek döntő többsége ugyanis a szomszédjától érkezik. Peking számára Észak-Korea olyan kérdés, amire nagyon nehéz jó választ találnia. Először is, Észak-Korea a kevés megmaradt kommunista államok egyike, és annak ellenére, hogy a kínai és az észak-koreai kommunizmus-felfogás óriási távolságra van egymástól, az egy ideológiai „családhoz” tartozás tényét nem lehet lebecsülni. Másodszor, Észak-Korea összeomlása több szempontból is destabilizáló lehetne Kína számára; elég itt ha, például, a várható menekült hullámra gondolunk. Harmadszor, Észak-Korea összeomlása a két Korea egyesítését vonhatja maga után; egy egységes és az Egyesült Államokkal szövetséges Korea pedig az amerikai bekerítéstől és feltartóztatási politikától amúgy is tartó Peking számára nem kecsegtető perspektíva. Igaz, hogy az észak-koreai kommunista rezsim összeomlása a Dél-Koreában állomásozó amerikai csapatok jelenlétét feleslegessé tenné; az ottani amerikai erők visszavonása pedig kedvező fejlemény lehetne Kína számára. Negyedszer, Észak-Korea nukleáris hatalommá válása veszélyes láncreakciót indíthatna el a térségben; legalábbis Dél-Korea és Japán is szert szeretne tenni hasonló képességre. Az amerikai katonai jelenlét és biztonsági garanciák ezért nem ellentétesek Kína nemzetbiztonsági érdekeivel; egyetlen külső nukleáris nagyhatalom biztonsági szempontból előnyösebb Peking számára, mint a nukleáris hatalmak proliferációja a térségben. Ötödször, Kína érdekelt abban, hogy a phenjani vezetés ne lépjen át egy olyan képzeletbeli „vörös vonalat”, amely háborúhoz vezetne az Egyesült Államokkal; ha az amerikai biztonsági garanciák Dél-Koreának vagy Japánnak még elfogadhatók is Peking számára, az amerikai haderő megjelenése Kína északkeleti határain már nem tűnik annak. A fentiek értelmében Kína nagyon vékony mezsgyén jár Észak-Koreával kapcsolatban: az ottani kommunista rendszer összeomlása sok komplikációval járna, viszont a phenjani vezetők „szabadon engedése” is katasztrofális következményekkel járhat. Washington Észak-Korea ügyében vezető szerepet vár el Kínától, amit Peking többnyire csak vonakodva vállal a bonyolult helyzet miatt.

Kína ellenben egyre erőteljesebb vezető szerepre kíván szert tenni olyan térségekben, amelyekben az amerikaiak – és a térség érintett országai – nem szívesen látnának egy megerősödött és külpolitikailag aktívabb Pekinget. A Dél-kínai és a Kelet-kínai tengerről van szó: az előbbi területen a stratégiai érdekek mellett fontos szállítási útvonalak és lehetséges energia lelőhelyek is vitát szítottak Kína és több állam, köztük Vietnam és a

Fülöp-szigetek között. Már az Obama-adminisztráció időszakában Hillary Clinton külügyminiszter is figyelmeztette Pekinget, hogy a Dél-kínai-tengert nem „sajátíthatja" ki magának. A Kelet-kínai-tengeren szigetviták nehezítik az amúgy is nehéz történelmi örökséggel rendelkező kínai–japán viszonyt; itt Tajvan is érintett a vitatott Senkaku/Diayou-szigetek jövőjéről folyó polémiában. Az Egyesült Államok mindkét esetben a Kínával ellentétes oldalt támogatja, és a szerepét leginkább a „meghívott külső egyensúlyozó" kifejezéssel lehetne leírni. Washington még egy másik viszonylatban is „ellensúlyozza" Kínát, noha erről hivatalosan – természetesen – nem esik szó. George W. Bush and Manmohan Singh indiai miniszterelnök 2005. júliusban állapodott meg abban, hogy az Egyesült Államok együttműködik Indiával a nukleáris energia békés felhasználásában (a feltétel az volt, hogy Újdelhi válassza el a katonai és békés célú nukleáris programjait). A megállapodás 2008. október 8-án emelkedett törvényerőre az Egyesült Államokban, és a két ország külügyminisztere két nappal később írta alá a végleges dokumentumokat. A megállapodás stratégiai-politikai háttere azért érdekes, mert India a korábbi évtizedekben közelebb állt a Szovjetunióhoz, miközben az Egyesült Államok Pakisztánnal alakított ki szoros kapcsolatokat. (Az amerikai–kínai párbeszéd megindulását 1971-ben pakisztáni közvetítéssel hozta tető alá Henry Kissinger nemzetbiztonsági tanácsadó.) A kínai-pakisztáni szoros együttműködés megmaradt, ám az amerikai–pakisztáni viszony a korábbiakhoz képest romlott a 21. század első évtizedében. Ennek egyik oka az volt, hogy a pakisztáni titkosszolgálat közvetve és/vagy közvetlenül támogatást nyújtott az afganisztáni tálibokna k, és odáig fajult Iszlamabádnak az Egyesült Államokkal folytatott vitája, hogy egy időben az utánpótlási vonalakat is elvágta az amerikaiak elől. Ugyanakkor közismert és aránylag hosszú időre tekint vissza az indiai–kínai határvita; a két ország 1962-ben még háborúba is keveredett egymással, és az határvitát azóta sem sikerült lezárniuk. Mindez távolról sem jelenti azt, hogy az Egyesült Államok és India stratégiai szövetségre lépett volna egymással, ám a hosszú távú trendekre érzékenyen figyelő kínaiak számára a korábbiakhoz képest jobb amerikai–indiai viszony olyan amerikai stratégiára utalhat, amelynek célja Kína „feltartóztatása".

Végül szólni kell az Egyesült Államok által szorgalmazott Csendes-óceáni partnerségről (*Trans-Pacific Partnership, TPP*) és transz-atlanti kereskedelemi és befektetési partnerségről (*Transatlanti Trade and Investment Partnership, TTIP*). Az előbbi elképzelést még a George W. Bush-adminisztráció vetette fel, de az intenzívebb tárgyalások mindössze 2010-ben indultak meg. A tervezett szabadkereskedelmi tömb érdekessége az, hogy Kína nem szerepel a meghívandó tagok között, noha a Csendes-óceán peremén fekvő majdnem minden állam részt vesz az előkészületi megbeszéléseken. A hasonló célú TTIP az Egyesült Államokat és Európát kötné össze és hozná létre a világ legnagyobb szabadkereskedelmi övezetét. A két tervezett szabadkereskedelmi blokk két szempontból érdekes az Egyesült Államok és az ún. feltörekvő nagyhatalmak viszonyában: a BRIC(S) országok közül egyik sem kapna helyet egyik szervezetben sem. A két szabadkereskedelmi övezet viszont olyan óriási gazdasági potenciállal rendelkezne, hogy az azokban érvényesülő normák minimum irányadók lennének a nem tagok részére, egy számukra előnytelenebb változatban pedig kénytelenek lennének azokhoz alkalmazkodni. A mögöttes amerikai stratégiát némileg leegyszerűsítve a „birodalom visszavág" kifejezéssel lehetne jellemezni. Sok függ attól, hogy az Egyesült Államok, miután megszabadult a költséges és sok katonai,

politikai és gazdasági erőforrást elvonó közel-keleti és közép-ázsiai háborúitól, mennyire lesz képes megújítani önmagát mind belpolitikag, mind külkapcsolatait illetően. Az ország eddigi története azt tanúsítja, hogy az amerikaiak az elmúlt bő kétszáz évben mindig megtalálták a helyes választ az adott kor kihívásaira. Az egész világ sorsát nagymértékben az fogja meghatározni a 21. században, hogy a világtörténelem legerősebb hatalma adekvát és felelősségteljes magatartást fog-e tanúsítani a nemzetközi életben, és a rendelkezésére álló források felhasználásánál sikeres tudja-e összehangolni a saját és a nemzetközi közösség értékeit és érdekeit.

Válogatott bibliográfia

Bergsten, Fred C., et al. (2006): China: The Balance Sheet. New York: Public Affairs.

Bernstein, Richard & Ross H. Moore (1997): The Coming Conflict with China. New York: Knopf.

Brzezinski, Zbigniew (1997): The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives. New York: Basic Books.

Cooper, Robert (2003): The Breaking of Nations: Order and Chaos in the 21st Century. Atlantic Books.

Friedberg, Aaron L. (2011): A Contest for Supremacy: China, America, and the Struggle for Mastery in Asia. New York: Norton.

Gill, Bates (2007): Rising Star: China's New Security Diplomacy. Washington, D.C.: Brookings Institution Press.

Goldgeier, James & Michael McFaul (2003): Power and Purpose: U.S. Policy Toward Russia after the Cold War. Washington, D.C.: Brookings Institution Press.

Lai, David (2011): The United States and China in Power Transition. Carlisle, PA: US Army War College.

Lampton, David M. (2001): Same Bed, Different Dreams: Managing US-Chinese Relations, 1989-2000. Berkeley: University of California Press.

Lo, Bobo (2008): Axis of Convenience: Moscow, Beijing and the New Geopolitics. Washington, D.C.: Brookings Institution Press.

Lucas, Edward (2008): The New Cold War: Putin's Russia and the Threat to the West. New York: Palgrave Macmillan.

Menges, Constantine C. (2005): China: The Gathering Threat. Nashville: Nelson Current.

Nye, Joseph S., Jr. (2002): The Paradox of American Power. Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone. New York: Oxford University Press.

Nye, Joseph S., Jr. (2004): Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York: Public Affairs.

Overholt, William H. (2008): Asia, America, and the Transformation of Geopolitics. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Paul, T. V. & James J. Wirtz, eds. (2004): Balance of Power Revisited: Theory and Practice in the Twenty-First Century. Stanford, CA: Stanford University Press.

Ross, Robert S., Oynstein Tunsjo & Tuosheng Zhang, eds. (2010): US-China-EU Relations: Managing the New World Order. Abington, UK: Routledge.

Schmitt, Gary J. ed. (2009): The Rise of China: Essays on the Future Competition. New York: Encounter Books.

Smith, Peter H. (2000): Talons of the Eagle: Dynamics of U.S.-Latin American Relations. Oxford: Oxford University Press.

Suettinger, Robert L. (2003): Beyond Tiananmen: The Politics of U.S.-China Relations, 1989-2000. Washington, D.C.: Brookings Institution Press.

Swaine, Michael D. & Ashley J. Tellis (2000): Interpreting China's Grand Strategy. Santa Monica, CA: RAND Corp.

Talbott, Strobe (2002): The Russia Hand: A Memoir of Presidential Diplomacy. New York: Random House.

Trenin, Dmitri (2010): Post Imperium: Russia and Its Neighbors. Washington, D.C.: Carnegie Endowmant for International Peace.

Walden, George (2008): China: A Wolf in the World? London: Gibson Square.

Zhu, Zhiqun (2006): US-China Relations in the 21st Century: Power Transition and Peace. Abington, UK: Routledge.